

Hur möter grundskolan elever som lätt når skolans kunskapskrav eller har särskilda talanger?

Barn- och utbildningsförvaltningen i Luleå

1. Inledning

Många duktiga och talangfulla elever har en fantastisk skolgång. De trivs i skolan och går ut med höga betyg. Men det finns också elever, som av någon anledning inte kommer till sin rätt. I stället blir de osynliga eller stökiga. De vantrivs och deras kunskapsutveckling stannar upp. Skolan misstänker ADHD och vill utreda eleverna. Men utredarnas svar säger att eleverna är högt begåvade.

Det förekommer även att skolan ser elevernas begåvning, men den individuella anpassningen uteblir. Eleverna får arbeta med samma böcker och samma uppgifter som sina jämnåriga kamrater. Frustration växer hos eleverna och kan övergå i uppgivenhet.

Internationell forskning tar död på myten om att begåvade elever klarar sig själva, att de inte behöver ledning och stimulans och att de inte behöver särskilt stöd. Utan lämpliga insatser riskerar eleverna att stanna i utveckling. De når inte sin fulla potential och de riskerar till och med att fara illa.

BUN har tidigare uppmärksammat duktiga elevers skolgång genom ett nämndsbeslut med riktlinjer om flexibelt lärande i grundskolan. (2007-06-20 § 98). Riktlinjerna handlar bland annat om flexibel skolstart för eleverna och möjligheter att gå fortare fram.

I ”Handlingsplan för fortsatt arbete med inkludering inom Barn- och Utbildningsförvaltningen” aktualiseras frågan igen. Nu begär BUN en kartläggning av hur grundskolan tar hand om *elever som lätt når skolans kunskapskrav och/eller har särskilda talanger*. Uppdraget är formulerat i (2010) och säger följande:

Uppdraget är att göra en kartläggning för att följa upp hur grundskolan ger elever den ledning och stimulans, som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling samt hur skolan resursfördelar med hänsyn till elevernas behov. Kartläggningen ska ha fokus på elever som lätt når skolans kunskapskrav eller har särskilda talanger. Goda exempel ska spridas.

Kartläggningen ska svara på tre frågor:

- Hur ser det ut i Luleås grundskolor?
- Vilka insatser kan stimulera eleverna att komma så långt som möjligt?
- Vad säger forskningen?

2. Metod

Rapporten grundar sig på intervjuer med 12 grundskolerektorer och gymnasierektorer med ansvar för spetsutbildningar samt med andra ansvariga. Urvalet har skett tillsammans med Barn- och utbildningsförvaltningen. Rapportskrivaren har också studerat styrdokument och annan litteratur samt tagit del av föräldrars och tidigare elevers synpunkter. Materialinsamlingen skedde under januari – februari 2012.

Intervjuerna genomfördes i halvstrukturerad form. På det sättet fick de intervjuade gott om utrymme att berätta om sina erfarenheter. Rapportskrivaren använde en intervjuguide med några stödfrågor, så att alla skulle få samma utgångspunkter.

Intervjuerna skedde i en positiv anda. Hur skolan möter elever som lätt når skolans kunskapskrav, var en fråga som väckte engagemang och alla hade mycket att tala om. Stödfrågorna var följande:

1. Har ni aktualiserat frågan om elever som lätt når skolans kunskapskrav eller som har särskilda talanger?
2. Vet ni var de här eleverna finns? Har ni identifierat dem?
3. Vad gör ni för att de här eleverna ska nå sin potential?
4. Finns det framgångsfaktorer och hinder?
5. Hur kan de goda exemplen spridas?
6. Hur fördelar ni resurser för att tillgodose dessa elever?

Begrepp

IQ	Intelligenskvot, ett mått på en människas intelligens
Mensa	Mensa är en internationell rundabordsförening som saknar politisk och religiös målsättning. Kravet för medlemskap är att man presterar ett resultat bland de översta två procenten av befolkningen på ett standardiserat intelligenstest.
Spetsutbildning	En utbildning som ger eleverna möjligheter att nå längre än den ordinarie utbildningen
Särbegåvning	Den är särbegåvad som kontinuerligt förvånar både kunskapsmässigt och tillämpningsmässigt genom sin osedvanliga förmåga i ett eller flera beteenden. Ett beteende i detta sammanhang förstås som en mänsklig prestation, aktivitet eller funktion. (Persson 1997)
Zone of Proximal Development	Proximal utvecklingszon. Skillnaden mellan vad barn kan lära sig på egen hand och vad som kräver en vuxens hjälp. Denna nivåskillnad kallas för "den proximala utvecklingszonen".

Många forskare varierar sina begrepp. Som läsare möter man en blandning av begrepp som t ex begåvning, hög begåvning och särbegåvning. Detta kan vara förvirrande, men när begreppen återges i den här rapporten får de förhoppningsvis sin betydelse med hjälp av sitt sammanhang.

3. Politisk och teoretisk bakgrund

3.1 Statlig och kommunal styrning

Att utvecklas så långt som möjligt

Den svenska skollagen ställer höga krav på skolan när det gäller värdegrund, fostran och lärande. Skollagen 1 kap 4§ formulerar uppdraget på följande sätt:

... Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de demokratiska värderingar som samhället vilar på.
... I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

I en utbildning som präglas av en demokratisk värdegrund ska alla elever få stöd och stimulans så att de *utvecklas så långt som möjligt*. Det betyder att skolan ska hjälpa och sporra varje elev att bli allt bättre i alla ämnen och i sådant som eleven är särskilt intresserad av, givet att intresset ryms inom skolans uppdrag.

Utbildningen ska *ta hänsyn till elevernas olika behov* och sträva efter att *ge eleverna lika möjligheter*. Skolan ska kompensera elever, som av något skäl inte har lika goda förutsättningar som andra. Detta gäller för elever med olika sociala förutsättningar, men också för elever med olika funktionsnedsättningar. Skolverket ger till exempel följande anvisningar när det gäller elever med dyslexi:

” ... det är skolans skyldighet att hitta och använda andra vägar att främja elevens lärande än genom läsning och skrivning och att utnyttja möjligheterna att använda hjälpmedel som t.ex. ordbehandlare, talsyntes, taligenkänningsprogram eller digital talbok. Dessa hjälpmedel måste också kunna användas i situationer där elevens kunskaper bedöms”. (www.Skolverket.se)

Skolverkets anvisningar är tydliga. Dyslexi eller andra funktionsnedsättningar ska inte vara hinder för en elev att ”utvecklas så långt som möjligt”. Skolan ska erbjuda digitala hjälpmedel och annat stöd även för de duktigaste eleverna om det finns sådana behov.

I skollagens 3 kap 2§ skrivs vidare:

Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling, för att de utifrån sina egna förutsättningar ska utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål. Elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås ska ges ledning och stimulans för att kunna nå längre i sin kunskapsutveckling. (SL 3 kap 8§)

Paragrafen återkommer till en skola för alla elever, undervisningens individualisering och varje elevs rätt att få utvecklas så långt som möjligt. Dessutom finns en markering att *elever som lätt når skolans kunskapskrav ska ges ledning och stimulans så att de har möjligheter att komma längre i sin kunskapsutveckling*. När de duktiga eleverna nu

uppmärksammas i lagtexten, är det en extra markering att även dessa ska få sina rättigheter tillgodosedda. Skolans kunskapsuppdrag är inte begränsat. Duktiga elever ska ha de utmaningar som de behöver för att lyckas fullt ut. De ska inspireras, stimuleras och stöttas. Eleverna ska kunna gå vidare i sin kunskapsutveckling med hjälp av både fördjupning och möjligheter att gå fortare fram.

Flexibel tidsanvändning och organisation

Grundskolan är av tradition organiserad i klasser utifrån ålder. Ett individanpassat lärande för elever som lätt når skolans kunskapskrav, underlättas av en flexibel skolgång. Skollagen ger bland annat följande möjligheter inom de rådande ramarna:

- Ett barn kan börja i förskoleklass före sex års ålder.
- En elevs skolstart kan ske vid sex års ålder, om föräldrarna så önskar.
- Skolplikten kan upphöra tidigare än efter nio års skolgång om målen för grundskolan har uppnåtts.
- Det finns möjligheter för en elev att hoppa över en årskurs likaväl som att gå om en årskurs.
- Eleverna ska ha en i huvudsak gemensam skolgång.

Punkterna visar att det finns en flexibilitet i skolsystemet och att går att anpassa en elevs skolgång utifrån dennes förutsättningar och behov och inte enbart utifrån den biologiska åldern. Det går också att organisera skolan på olika sätt.

Spetsutbildning och profiler

Ett nytt sätt för duktiga elever att nå längre i sin kunskapsutveckling, är att söka till en spetsutbildning. Tidigare har detta bara varit möjligt för gymnasieelever men hösten 2012 startar försöksverksamhet även för grundskoleelever i år 7-9 (SFS nr: 2011:355). Spetsutbildningarna ska innehålla både breddning och fördjupning och eleverna ska ha möjligheter få betyg i gymnasiekurser. Grundskolans elever kan också söka till skolor med särskilda profiler eller profilklasser.

Kommunpolitikerna i Luleå satsar på spetsar och profileringar. De vet att Luleå måste vässa sig för att vara en attraktiv kommun. Många familjer vill att det ska finnas intressanta förutsättningar för deras barn. Det finns spetsutbildningar för gymnasieelever i matematik, basket samt dans, teater och musik. Från och med denna höst (2012) börjar även en spetsutbildning i matematik för 7-9 elever.

I Luleå utvecklas även grundskolor med olika profiler. Residensskolan bygger med hjälp av elevens val upp olika profiler som idrott och språk/internationalisering. Montessori Luleå bygger upp en grundskola med en särskild pedagogisk inriktning och en långt driven individanpassning.

Vision 2050

Luleå kommun formulerar i Vision 2050 viktiga ställningstaganden i skollagens anda. En utbildning med hög kvalitet ska främja en attraktiv, konkurrenskraftig och internationaliserad kommun och region:

- Ta sats för en ledande nordlig region. ... Framtidstro leder till tillväxt – fler idéer som kan förverkligas, fler uttryck som ökar mångfalden och fler som vill delta i samhällsutvecklingen. Vi har både spets och bredd. ... En konkurrenskraftig och internationaliserad arbetsmarknadsregion är även attraktiv för omvärlden.
- Satsa på utbildning och lärmiljöer av hög kvalitet
- Ge förutsättningar för alla att kunna utveckla sina talanger och ge uttryck för sin identitet.

Vision 2050 fångar skolans samhällsuppdrag för en kommun och region med höga ambitioner. Välutbildade ungdomar har betydelse för samhällets utveckling. Alla elever ska kunna utveckla sina talanger och ge tillbaka till samhället. De ska utvecklas så långt som möjligt och de ska bidra med nya idéer.

3.2 Ledning och stimulans

Vad bör alla skolor ta fasta på för att ge eleverna sådan ledning och stimulans så att de når långt och till och med längre? Forskningen om Framgångsrika skolor (Grosin 2003) lyfter fram några viktiga faktorer. Inslag i en lyckad undervisning är höga förväntningar på eleverna, tillräckliga utmaningar, elevinflytande och individualisering.

Lärarna ska tro på sina elever och utgå från att alla kan och vill lyckas i skolan. Lärarnas förväntningar har betydelse för elevernas resultat. Förutom att förväntningarna påverkar undervisningen, de påverkar också elevernas syn på sig själva. När läraren sänder signalen ”kom igen nu, du kan lära dig det här”, stärker hon elevens identitet. Eleverna förstår att de kan påverka sin egen utveckling och att det finns någon som är säker på att de klarar det.

Skolinspektionen (2011) fann vid sin nationella granskning att många grundskolor har för låga förväntningar på eleverna. Mer än var fjärde lärare tror inte att deras elever kan nå målen i alla ämnen. Samtidigt upplever var tionde elev att deras lärare inte tycker att de kan någonting. Lärarnas låga förväntningar leder till att lärarna lägger undervisningen på för låg nivå, vilket i sin tur leder till sämre möjligheter för eleverna.

Många grundskolor har enligt Skolinspektionen svårigheter att erbjuda undervisning på en lagom utmanande nivå och var tionde granskad grundskola brast i att individanpassa sin undervisning. Det får konsekvenser för hur eleverna uppfattar skolan. Mer än var tredje elev tycker inte att skolarbetet är roligt och var fjärde tycker att det är ointressant. Hälften av eleverna anser att skolarbetet är för lätt, medan drygt femton procent tycker att det är för svårt. Skolinspektionen visar också, att många skolor inte frågar eleverna om deras önskemål och idéer kring undervisningen. De menar att lärarna undviker elevernas frågor.

Individualisering

Forskare i "Framgångsrika skolor" lyfter *individualisering* som en framgångsfaktor och läroplanen ger lärarna i uppdrag att anpassa undervisningen till varje elevs förutsättningar och behov. Samtidigt anser forskare att det inte finns någon automatik i att individualisering leder till förbättrade resultat. Resultaten är beroende av hur uppdraget tolkas och genomförs. När Skolverket (2009) diskuterar individualisering skiljer de mellan individuellt (eget) arbete och *individ Anpassning*. Om läraren lämnar eleverna åt sig själva för att utföra "eget arbete", så gynnas inte deras kunskapsutveckling. Eleverna blir mindre engagerade och de uppnår sämre studieresultat. Även smågruppsarbeten, där eleverna lämnas av läraren för att undersöka och upptäcka själva, visar sig vara ineffektiva. Studierna belyser lärarnas betydelse för elevernas resultat. Eleverna behöver lärare som samtalspart, som är utmanande och pådrivande och som kan utforma och genomföra en optimal undervisning. Skolverket menar, att en individanpassad undervisning förutsätter en nära relation mellan lärare och elev. Undervisningen ska behandla det som är gränsen mellan elevens tidigare kunskaper och det som ligger strax utanför. (Zone of Proximal Development).

3.3 Elever som lätt når skolans kunskapskrav

Skollagen talar om elever som lätt når skolans kunskapskrav. Lagen skiljer ut en grupp elever, men det är inte givet vilka och hur många elever det handlar om. Elever som växer upp i stödjande familjer och som får ta del av en utmärkt undervisning har större möjligheter att vara elever som lätt når målen.

Om man bortser från den sociala och kulturella dimensionen kan dessa elever anses vara begåvade. Några av dem kan också ses som högt begåvade eller, som några forskare väljer att kalla dem, som särbegåvade. Även om skollagen inte talar om begåvade elever finns det anledning att fördjupa sig i begåvningsforskning och lära mer om dessa begrepp.

Begåvning

Begåvning är ett vardagligt, allmänt begrepp som ofta behöver utvecklas vidare. Man kan göra gällande att alla människor är begåvade på sitt sätt (Dunn, Dunn & Treffinger 1992), men endast i betydelsen att individer visar prov på olika typer av förmågor. Att hävda att alla är begåvade säger ingenting om vilken nivå, som en viss förmåga ligger på eller den potential, som en förmåga har. Litteraturen använder ofta beteckningarna *kapacitet* för biologisk potential och *talang* för utvecklad förmåga. Hög prestation, oavsett typ av förmåga, är alltid en frukt av både natur och miljö.

Människan försöker mäta begåvning på olika sätt. Inom idrotten mäter man ofta tid och längd. Inom andra områden kan det vara svårare. Det vanligaste sättet att mäta en människas förmåga att förstå, minnas och tänka snabbt inom ämnen som språk och matematik, är med hjälp av IQ – test. Sådana test mäter dock inte kreativ eller konstnärlig förmåga. De mäter inte heller egenskaper, som människor behöver för att klara sig i vardagliga situationer.

Begåvade barn i skolan

En vanlig pedagogisk utgångspunkt är att alla elever är begåvade. Detta är en både positiv och konstruktiv tanke. Det problematiska blir om vi inte samtidigt accepterar att vissa barn har mycket goda förutsättningar att lyckas bra i skolan inom ett eller flera områden.

Det är fullständigt godtyckligt hur många elever som anses vara begåvade.

Uppfattningarna varierar över tid och är olika i olika länder och kulturer. Tyska lärare uppskattar andelen begåvade barn till 3,5 %. Motsvarande uppskattningar ligger hos de amerikanska kollegorna på 6,4 % och hos de indonesiska kollegorna på 17,4%. Svenska lärare uppskattar antalet elever med mycket goda studieförutsättningar till ca 9 %.

Uppfattningarna får betraktas som pragmatiska överenskommelser. Mensa är en ideell förening för vuxna, som är högt begåvade och har en IQ på 130 eller mer. Föreningen uppskattar att ca 2 % av befolkningen skulle kunna vara medlemmar i Mensa.

Många undersökningar visar att många lärare är duktiga på att känna igen högt begåvade elever. Engström (2009) menar att drygt hälften blir upptäckta. Det betyder samtidigt att nästan hälften förblir oupptäckta. En stor del av de som missas – framför allt underpresterande elever – motsvarar inte bilden av duktiga elever.

Lärarna behöver kunskaper om typiska kännetecken för högt begåvade elever. Engström refererar till en schweizisk undersökning där man följde 200 barn som kunde läsa och/eller räkna när de började skolan. De låg vid skolstarten minst ett år före de andra barnen i klassen. I gruppen av tidiga läsare och skrivare fanns barn som själva tagit initiativ till att lära sig läsa och skriva redan vid fyra års ålder. Engström menar att det hade varit rimligt att tänka sig att dessa barn hade klarat sig väl i skolan. Dessvärre gällde det enbart 60 % av barnen. För 40 % blev skolan i stället vägen till en annalkande katastrof.

Jämfört med andra länder har Sverige ägnat liten uppmärksamhet åt frågor om hög begåvning och forskningen har varit nästan obefintlig. Den forskning som ändå pågår handlar främst om begåvade elever och naturvetenskap. Två svenska lärosäten utmärker sig, nämligen Växjö universitet och Stockholms universitet. Lärarutbildningen i Jönköping har föreläsningar om hur man arbetar med högt begåvade elever och det skrivs en hel del uppsatser i ämnet.

3.4 Särbegåvade barn

Särbegåvning är ett begrepp som myntades för svenskt bruk under 1990-talet. Det kan definieras som en genetisk potential som möjliggör prestationer på en nivå som vida överstiger en populations genomsnitt. Ett mera vardagsnära sätt att definiera särbegåvning är att säga "att den är särbegåvad som får dig att häpna både kunskapsmässigt och i praktisk tillämpning" (Persson, 1997). Detta stämmer ofta, men inte alltid. Barn försöker ibland dölja sina förmågor, eftersom deras prestationer inte välkomnas. De får inte "tillåtelse" av sin omgivning att vara särbegåvade (Freeman, 2005). Särbegåvning förutsätter förutom minnesförmåga också flexibilitet, associationsförmåga och kreativitet. Ett särbegåvat barn har ett eller flera områden där barnet visar klart högre begåvning än sina jämnåriga.

Särbegåvning är intet begränsat till bara intellektuella prestationer och förmågor. Man kan vara praktiskt särbegåvad, särbegåvad vad gäller sociala relationer, vara konstnärligt särbegåvad och naturligtvis idrottsligt särbegåvad. För ingen av dessa typer av

särbegåvning är IQ ett lämpligt mått. De särbegåvade barnen är ibland brådmogna, de lär sig fortare än sina kamrater och de lär sig på ett annorlunda sätt. (Winner, 1999)

Kännetecknen på intellektuell särbegåvning hos barn

Ett särbegåvat barn kan vara extremt vetgirigt. Barnet är intensivt, ställer många frågor och kan uppslukas i sökandet efter kunskap. Energi och envishet kan leda till att barnet uppfattas som provocerande. Den intellektuellt särbegåvade uttrycker sig ofta abstrakt och är intresserad av abstrakta begrepp. Inlärningsförmågan hos särbegåvade barn är ofta extrem. De tar till sig ny information, kommer ihåg inlärd kunskap och bearbetar alltsammans snabbare än jämnåriga. Ett särbegåvat barn kan samtidigt ha inlärningssvårigheter som t ex dyslexi. Det gör att inläring på ett traditionellt sätt försvåras, men det gör inte barnet mindre begåvat.

Särbegåvade barn kan vara mycket olika, samtidigt som de ofta visar likartade egenskaper. Kreger-Silverman (1993) menar att följande gäller för särbegåvade barn. De ...

- har en hög aktivitetsnivå och inlärningsförmåga
- visar stort intresse för intellektuella utmaningar (pussel, tankenötter, etc)
- kan tänka och resonera kring abstrakta problem
- är reflekterande, nyfikna och har stor fantasi
- ställer gärna utmanande frågor
- är envisa, perfektionister, självmedvetna och oberoende
- har ett behov av att veta och förstå
- har humor
- är ofta mycket känsliga
- är oftast mycket empatiska och visar en stor känsla för rättvisa

3.5 Särbegåvning i skolan

Skolpersonal saknar oftast utbildning om hur de ska känna igen och bemöta ett särbegåvat barn. Det innebär att barnet sällan får blomma ut och det far ibland illa (Persson, 2010). Att vara lite annorlunda kan vara socialt accepterat, men att avvika kraftigt resulterar ofta i att barnet stöts bort från gemenskapen. Barn med särbegåvning har som regel svårt att känna sig motiverade i en skola där deras behov är okända och inte erkänns. I stället blir de ouppmärksamma, apatiska eller ibland utåtagerande. Barnen kan skapa irritation genom att de är ovilliga att lyssna och följa instruktioner. I själva verket reagerar de tämligen normalt. I en "särbegåvad hjärna" sker de kognitiva processerna snabbt och att vistas i en pedagogisk miljö där studietakten är låg kan bli en mycket obehaglig upplevelse. Eleven vill ha stimulans till vilket pris som helst eller så ger eleven upp. (Geake, 2009) I båda fallen riskerar barnen att bli deprimerade.

Skillnaden mellan högpresterande och särbegåvade elever

Erfarenheter visar att många, men inte alla, högpresterande elever har lärt sig att läsa och skriva redan under förskoletiden. De har även utvecklat egna metoder för att handskas med tal och mängder. Som regel har eleverna varit tidiga i sin språkutveckling. Högpresterande elevers egenskaper och agerande betraktas oftast som något positivt. De arbetar hårt, lyssnar med intresse och har goda idéer. Särbegåvade elever skiljer sig från högpresterande elever. Gruppen med särbegåvade elever utmärker sig inte lika tydligt och de agerar inte alltid på ett sätt som ses som positivt. Följande beskrivning av de två elevgrupperna bygger på Shirley Kokots forskning och finns publicerad på Mensas hemsida (www.mensa.se)

Högpresterande elever	Särbegåvade elever
Kan svaret	Ställer frågor
Är intresserade	Är nyfikna
Har goda idéer	Har tokiga idéer
Besvarar frågor	Diskuterar dem
Lyssnar med intresse	Visar starka åsikter och synpunkter
Lär sig snabbt	Kan redan
Har många jämnåriga kamrater	Föredrar vuxna
Kopierar	Skapar nytt
Tycker om skolan	Tycker om att lära
Tar emot information	Bearbetar information
Tänker steg för steg	Tänker komplext
Är nöjd med sin inlärnin	Är mycket självkritisk
Förstår idéer	Tänker abstrakt
Arbetar hårt	Sysselsätter sig med andra saker men klarar sig ändå

Wallström (2012) sammanfattar att många forskares uppfattning är att särbegåvade elever ofta behöver arbeta på ett annat sätt för att lyckas. De behöver utmaningar som intresserar och engagerar för att de inte ska bli uttråkade.

Elever som underpresterar

De kännetecken som redovisas ovan är för elever som öppet visar och använder sin förmåga. Forskare menar att det även finns särbegåvade elever som döljer sin förmåga och underpresterar. Det finns också elever som utvecklar sin förmåga senare.

Persson (2010) menar att en del särbegåvade elever väljer att resignera eller göra dåligt ifrån sig, för att bli mer lika sina klasskamrater. De kan ställa till med bråk och stök för att få uppmärksamhet. I båda fallen blir resultatet att de underpresterar. Barnen kan däremot vara högpresterande i andra situationer.

Ett fenomen är att särbegåvade barn klarar sig genom de första skolåren utan ansträngning. När kraven ökar under de senare åren försämras deras förmåga påtagligt. Under de första åren har de inte behövt anstränga sig. De har aldrig mött några utmaningar och de har inte läst några läxor. När kraven ökar, har de varken utvecklat arbetsvanor eller studieteknik.

Barn som är särbegåvade inom ett område kan ha svårigheter inom ett annat. Trots god förmåga till abstrakt tänkande, nyfikenhet och kreativitet kan det vara svårt att klara skoluppgifterna. Barnet kan ha inlärningshinder som dyslexi eller dyskalkyli. Andra hinder kan handla om koncentrationssvårigheter eller problem med hörsel eller syn. "Stökighet" och brist på koncentration, som förorsakas av brist på stimulans i en pedagogisk miljö, tolkas ibland av skolpersonal som tecken på ADHD eller något liknande. Skillnaden mellan ett barn med en korrekt ADHD-diagnos och okoncentrerade särbegåvade barn är att förmågan till koncentration infinner sig i samma stund som barnet hamnar i en stimulerande miljö. (Stapf, 2004; Webb m. fl., 2005).

”Nörden”

Den så kallade ”nörden” visar ett beteende som står för att de har ett specialintresse som slukar massor av tid. (Wallström 2010) Nördbegreppet hade från början en negativ laddning. Den inställningen har svängt i vuxenvärlden, eftersom många nördar är attraktiva på arbetsmarknaden. Om nördarna finns inom idrott, musik eller underhållning blir de hjältar och förebilder. Nördar som stöttar och upprätthåller samhällsstrukturer blir också uppskattade, men de som påtalar behovet av förändring blir fort obekväma. Det är ytterst osäkert om situationen för ”nördiga” barn och elever har förbättrats. Det kan fortfarande vara mycket svårt för ett högt begåvat barn att finna kamrater och finna sin plats.

3.6 Vad gör skolan för att begåvade elever ska nå sin potential?

Berikande åtgärder

Berikande åtgärder kan bestå av olika fördjupningar och tillägg. Det kan handla om fördjupande undervisning, att lägga till ett främmande språk eller andra valfria kurser. Berikning förutsätter att det finns kunniga lärare på skolan. Om grundskolans lärare inte räcker till får man söka kontakt med lärare på gymnasiet eller på högskolan. Mönks och Ypenburg (2005) påpekar att berikning inte handlar om att uträtta ärenden åt lärarna, städa skåp, ge stödundervisning till kamrater eller rätta klasskamraters prov. De redovisar att det som kallas ”cooperative learning”, där duktiga elever hjälper sina kamrater, diskuteras flitigt i USA. Förespråkare för metoden menar att den främjar eleverna både socialt och intellektuellt. Motståndarna anser att nackdelarna är större än fördelarna. Om eleverna känner att de inte får tillbaka något i samarbetet, ger det inga utmaningar och inte heller något lärande.

Acceleration

En annan åtgärd är acceleration. Elever kan börja skolan tidigare än sina jämnåriga. De kan hoppa över en årskurs eller läsa vissa ämnen tillsammans med äldre elever. Ziegler (2010) hävdar att det ofta är större nackdelar för eleven att gå i samma takt som sina jämnåriga kamrater, än att få möjligheter till en egen studiegång. Skolan visar ofta motstånd mot att elever ska få gå fortare fram. Man menar att eleverna visserligen kan klara själva utbildningen, men den känslomässiga och sociala utvecklingen hänger inte med. Rådgivare menar att det inte går att ge generella råd. En elevs skolgång måste diskuteras från fall till fall. Det är inte ovanligt att begåvade elever har kamrater som är äldre. De vill umgås med personer som är på samma utvecklingsnivå och inte nödvändigtvis med jämnåriga. I diskussionen bör man ställa sig många frågor, även sådana som handlar om vad som kan hända, om eleven går kvar bland jämnåriga och det intellektuella utvecklingsbehovet bagatelliseras. Men acceleration behöver inte innebära att en elev hoppar över en årskurs. En begåvad elev kan arbeta sig igenom skolans kurser snabbare än andra. Lösningarna måste ses långsiktigt och åtgärderna kan bestå både av både acceleration och berikning.

Olika elever olika lärvägar

Olika elever bör stödjas på olika sätt. Callahan och Miller (2005) skiljer ut två typer av elevgrupper, de problemlösande innovatörerna och de akademiska aktivisterna. Båda elevgrupperna anses motiverade och mår bra av specifika lärvägar. Innovatörerna söker utmaningar, ifrågasätter saker och eftersträvar kreativa lösningar. Dessa elever kommer till sin rätt i öppna undervisningsformer och ett problemlösande lärande. De akademiska aktivisterna uppnår snabbt kunskapsmålen, tänker analytiskt och har lätt att samla på sig stora kunskapsmängder. Detta behöver inte innebära att de vill forska och bidra med nytt

vetande i olika ämnen. Dessa elever uppskattar en accelererad inlärningsväg. De lär både snabbt och grundligt och utvecklar en expertis inom ett eller flera områden.

Framgångsrika lärprocesser

Ziegler (2010) talar om de framgångsrika lärprocessernas ”Big Four”. Dessa dimensioner menar han finns med i alla lärprocesser som leder till tillväxt av kunskaper och färdigheter.

Målinriktat lärande

Vi agerar oftast långt under den prestationsnivå som vi egentligen kan uppnå. Vi skriver långsammare än vi kan och vi räknar slarvigare än vi förmår. Det verkar som att vi anpassar oss till en funktionell kompromiss och detta leder inte till någon ökad prestationsnivå. Ziegler går så långt att han menar att lekande lärande inte kan konkurrera med målinriktat lärande.

Individualisering

Läraren följer och diagnostiserar lärandet, ger feedback och lägger in nya steg. Varje sekvens är anpassad till eleven. Det individuella lärandet kan ske enskilt men också i grupp.

Feed back

Lämplig feedback med täta mellanrum ger framsteg i lärandet. Utan handledning och feedback riskerar lärandet att bli rutinmässigt. Det måste ske ett aktivt sökande efter alternativ att förbättra prestationerna.

Övningsuppgifter med minimerad transferinsats

Ziegler menar att nya kunskaper och färdigheter behöver tränas och befästs. Det behöver vara uppgifter som inte samtidigt kräver ny förståelse. Denna dimension är särskilt utmärkande för matematik och instrumentalundervisning.

3.7 Vilka framgångsfaktorer finns för särbegåvade elever?

Forskningens svar på vilka framgångsfaktorer som finns för särbegåvade barn är framför allt knutna till familj och skolgång. Familjens intresse och delaktighet i barnets lärande har stor betydelse. Särbegåvade elever behöver hela tiden uppmuntran och de behöver emotionell support från föräldrarna för att bli bekräftade. Många av eleverna isolerar sig från jämnåriga och deras intressen. Skolgången behöver individualiseras för att barnet ska trivas och lyckas med sina studier. De behöver stöd på rätt nivå. Eleven ska ha mycket stimulans och skolarbetet ska vara kreativt och utmanande. Många elever blir uttråkade, får koncentrationsproblem, börjas skolka eller får problem med uppförandet. Det finns ingen konsensus om de pedagogiska metoderna men det mänskliga mötet anses ändå vara avgörande för eleven. Framgångsfaktorer som framkommer i litteraturen finns bland annat inom följande områden:

Bli sedd

Barnets särbegåvning behöver identifieras och barnet behöver tidiga utmaningar. Särskilt arbetsprocessen behöver uppmärksammas. Barnet måste utveckla studievänor och studieteknik. Att berömma en elev för ett gott utfört arbete är viktigare än att tala om att eleven är begåvad. Om eleven hänger upp sin identitet på att han är begåvad, kan det i

värsta leda till att, om eleven misslyckas, han istället ser sig som dum. Eleven behöver en särskild plan för sina studier.

Tillsammans med likasinnade

Den särbegåvade eleven behöver träffa likasinnade i ungefär samma ålder för att förstå att han inte är ensam. Att vara särbegåvad är att vara sårbar och det är viktigt att få uppleva att det inte är negativt att vara annorlunda än sina skolkamrater. I Australien och USA har man på vissa håll "cluster groupings" då elever från olika skolor får träffa varandra i gemensamma berikningsprogram.

Möjligheter att gå vidare i egen takt

Begåvade elever upplever ofta att tempot är för lågt och att de redan kan det som läraren går igenom. Ibland kan eleven till och med mer än läraren. Acceleration kan till exempel bestå av tidigare skolstart, hoppa över en årskurs, accelerera i enskilda ämnen eller särskild prövning. Argumenten mot acceleration är framför allt att elevens sociala mognad inte håller samma takt. Argumentet för acceleration är elevens behov av att få vara bland likar.

Familj

Särbegåvade barn finns i alla familjer och kulturer. Föräldrarnas utbildningsnivå påverkar, men det som betyder allra mest är att de uppskattar sitt barn och att de värdesätter utbildning. Föräldrarna upptäcker ofta barnets begåvning redan i tidig ålder och om de ser till att barnet har en berikande uppväxtmiljö stimuleras barnets utveckling. Det gäller för musik, konst och idrott, men också olika akademiska särbegåvningar.

Mentorskap

Att hitta en mentor som tror på eleven, kan många gånger vara avgörande, särskilt om familjen inte kan ge nödvändigt stöd.

3.8 Globalt perspektiv

Forskningen kring högt begåvade barn växer hela tiden. Det finns ingen enhetlig syn på hur man bäst tillgodoser barnens lärande, men man är överens om att det vardagliga arbetet i skolan inte tillgodoser deras individuella behov. Gapet mellan barnens kunskapsnivå och det de egentligen skulle kunna lära sig är ofta mycket stort. Medvetenheten om särbegåvade barn är också hög. Forskningen är omfattande och sättet att utbilda barnen och ge dem möjligheter, varierar mellan olika länder och världsdelar. (Freeman, 1998; Mönks & Pflueger, 2004). Den nedanstående listan ger en uppfattning av hur det ser ut i olika länder och världsdelar:

USA

I USA var ryssarnas sputnik 1958 en vändpunkt. Den pedagogiska forskningen med inriktning mot högt begåvade elever växte snabbt och särskilda pedagogiska program utvecklades. Idag finns både ett nationellt forskningscentrum för dessa frågor och ett federalt kontor som ansvarar för frågor om särbegåvning.

Kina

Det finns en lång tradition i Kina att testa konstnärlig begåvning hos små barn. Specialskolor för konstnärlig begåvning har funnits länge. Efter 1978 har program för

identifiering, testning och utbildning av ”supernormala” barn tagits fram inom akademiska ämnen.

Australien och Nya Zeeland

Länderna strävar efter att möta högt begåvade barn inom det allmänna skolsystemet. De har arbetat bort begreppet ”barn med särskilda behov” och säger i stället att alla barn är begåvade. Idag har man endast en särskild skola för högt begåvade barn i Nya Zeeland.

Afrika

Afrika är en stor kontinent med stora variationer mellan länderna. Sydafrika har en framstående forskning sedan 90-talet med Dr Shirley Kokot i spetsen. Forskningen är bland annat inriktad på att föra samman utbildningsprogram för begåvade elever med nationell utveckling och kultur. De försöker också integrera program för begåvade elever med det ordinarie utbildningssystemet.

Latinamerika

Även i Sydamerika är det stora skillnader mellan länderna. Brasilien har haft utbildning för begåvade barn sedan 80-talet. Några andra länder har också gjort försök, men ofta fått avbryta dem beroende bland annat på ekonomiska problem.

Europa

Frågan om begåvning har hanterats med ambivalens i många länder. Det finns en rädsla för att skapa en elit och de begåvade barnen har ofta ansetts som alltför privilegierade. I Östeuropa och Tyskland har man lagstiftat om särskilda villkor för begåvade barn. Särskilda skolor för begåvade barn finns i många länder inom EU, med undantag för Skandinavien, som framför allt satsar på metoder som acceleration och berikning. Europaparlamentet rekommenderade redan 1994 sina medlemsländer att uppmärksamma utbildning för begåvade barn. Parlamentet menade att det fanns skäl att uppmärksamma det pedagogiska behovet för dessa barn och att det behövdes information och forskning kring identifiering av barnen samt att man behövde hitta framgångsfaktorer och orsaker till misslyckande.

4 Resultat

4.1 Är frågan om elever som lätt når skolans kunskapskrav aktuell inom skolan?

Flertalet skolor har inte diskuterat ”elever som lätt når skolans kunskapskrav” som en särskild fråga. Några rektorer har dock tagit upp frågeställningen inför den aktuella intervjun. De har samtalat med lärarna och dessa har redovisat ett par eller några elever, som utmärker sig. Eftersom frågan har behandlats flyktigt, har många lärare och rektorer vaga uppfattningar om vilka elever som ska räknas, hur många de är och om sådana elever ska hanteras på något särskilt sätt.

Ute på skolorna talar man oftare om att ta ansvar för alla elever. En rektor redovisar att hon går igenom alla elever tillsammans med sitt elevhälsoteam. På så vis får hon kännedom om de duktiga eleverna. Skolans specialpedagog intresserar sig för alla elever och fungerar som bollplank för klasslärarna. De vinnlägger sig om att alla elever ska må

bra och att de fungerar väl. Rektor för pedagogiska samtal med lärarna om att se varje elevs behov. Hon menar att eleverna lär på olika sätt och att de har olika lärstilar.

På Montessori är man van att möta olika slags elever och skolans idé är att möta varje elev där den befinner sig. Rektor betonar att det redan i Salamancadeklarationen (1994) talas om att elever som lätt når skolans kunskapskrav också kan vara i behov av särskilt stöd.

Det förekommer att föräldrar väcker frågan om sitt barns begåvning och har särskilda önskemål för undervisningen. De vänder sig då till barnets lärare och skolans rektor men också till skolpsykologen eller till någon annan som de uppfattar som ansvarig på Barn- och utbildningsförvaltningen.

En skola har arbetat särskilt med frågan om särbegåvade elever. Efter samråd med elevhälsan har rektor läst på om begåvade barn och tagit kontakt med Mensa. I samband med detta lärde sig alla lärare på skolan mer om hur de skulle arbeta med feedback och formativ bedömning.

4.2 Vet rektor och lärare var dessa elever finns? Är de identifierade?

Rektorerna har olika uppfattningar ifall skolorna känner till alla elever som lätt når skolans kunskapskrav. Några rektorer anser att skolan vet vilka elever det handlar om. Lärarna känner sina elever och vet vilka som kommer ifråga. Ett sätt att bestämma elevernas kunskapsnivå kan vara med hjälp av olika tester. På Välkomsten kartlägger lärarna alla nya elever. De vill se vilka kunskaper som eleverna har med sig och sedan upprättar de individuella studieplaner.

Andra rektorer menar att skolan förbiser vissa elever. Det finns dels de vanliga eleverna som lätt når kunskapskraven och har höga betyg. Dessa finner sig väl till rätta i skolan, de presterar och tar plats. Men det finns andra elever som har utmärkta förutsättningar och som ändå inte gör sig gällande. De kan vara tysta och tillbakadragna och blir utan den uppmärksamhet som de behöver för att utvecklas. En rektor funderar över elever som lärarna anser sakna ”motor”. Kan sådana elever vara begåvade elever som ”har slocknat” på grund av bristande bränsle?

Ett par rektorer menar att skolans skolastiska kultur avgränsar det som anses vara begåvning. Estetiska programmets representant bekräftar den tanken och ger som exempel att de ibland får elever med en fantastisk förmåga att gestalta och stå på scen. Men talangen har inte uppmuntrats under grundskoletiden och den syns inte på betygen.

På en skola har skolpsykologen utrett ett par 7-9 elever. Särskilt en av eleverna beskrevs som stökig. Han blev illa behandlad av sina kamrater och kom i konflikt med sina lärare. Eleven ville inte utföra arbetsuppgifter på det sätt som lärarna krävde och han riskerade att bli utan betyg. Skolans konkreta fråga till psykologen var: Har den här eleven ADHD? Psykologens tester visade att båda eleverna var högt begåvade. De hade bland annat en IQ på över 130. När skolan dels hade skaffat sig mer kunskaper om högt begåvade elever och dels hade accepterat att elevernas förutsättningar var annorlunda, så kunde lärarna möta eleverna på ett mycket bättre sätt. Rektor på den här skolan är numera mycket observant och vinnlägger sig om att hitta alla barn som skolan riskerar att missa.

Alla skolor har inte lika lätt för att förändra sitt sätt att möta en högt begåvad elev. Ett föräldrapar frågar sig varför skolan inte kunde se att deras barn var särbegåvat och varför man inte kunde ge barnet de utmaningar som han så väl behövde.

4.3 Vad gör skolan för att eleverna ska nå sin potential?

Rektorerna ger exempel på sådant som gagnar elever som lätt når skolans kunskapsmål. Många av exemplen är sådant som görs för den enskilda eleven, men det finns också exempel på sådant som görs på grupp- och organisationsnivå.

Individualiserad undervisning

Alla rektorer lyfter fram en individualiserad undervisning som en framgångsfaktor. Några av dem beskriver hur lärarna möter varje barn där det befinner sig. Eleverna har individuella utvecklingsplaner. Lärarna sätter upp mål tillsammans med eleverna, följer upp samt låter eleverna ha reflektionsböcker. I det pågående läroplansarbetet utarbetar lärarna avancerade frågeställningar som ska passa de högpresterande eleverna.

Andra rektorer är inte lika nöjda. En rektor anser att hennes skola inte har tagit läroplanen på allvar. Kollegiets uppfattning är att skolan behöver mer resurser, om de ska kunna individualisera. Lärarna lägger undervisningen på den nivå där majoriteten av eleverna befinner sig. När rektor kräver att lärarna ska förändra sitt sätt att arbeta, gör de motstånd och vet inte var de ska börja.

Många rektorer ser dock möjligheter. En rektor sammanfattar:

Många lärare backar inför kravet på individualisering. Det är enklare att hålla sig till ”mitteleverna”. Det handlar om att hitta vägar och att ge eleven inflytande i sitt lärande. Kunskaper i formativ bedömning och feedback är en bit på vägen. Och sedan förmåga att arbeta utifrån dessa tankar.

Rektorerna menar att det för närvarande sker en kvalitetsförbättring på skolorna. Lärarna utarbetar betygsriterier, utvecklar matriser och gör pedagogiska planeringar. Dessa är sedan grunden för en individualiserad undervisning. IT ger också möjligheter till individanpassning. På nätet finns program och stoff för fördjupning. Med hjälp av Skype och Facebook kan eleverna ha kontakt med hela världen.

Utmana eleverna

Flera rektorer anser att det är viktigt att utmana eleverna. När lärare arbetar med formativ bedömning finns sådana möjligheter. Tidigare har lärarkommentarerna ofta varit ”fint” eller ”bra”. Genom att använda metoder som ”Two stars and one wish” kan lärarna både lyfta fram ett elevarbetes förtjänster och sedan utmana till nästa steg. En rektor menar att när eleverna får syn på sin egen utveckling vill de satsa. För låga krav gör eleverna uttråkade, medan mål på rätt nivå öppnar vägar för hårt arbete och framgång.

Residensskolan stimulerar sina elever på olika sätt, ofta genom tävlingar. På det sättet vill de höja elevernas motivation:

Vi har turneringar och tävlingar inom olika områden. Det är klasser och grupper som tävlar mot varandra. Vi har klasskamper, knep och knåp och Pytagoras Quest. På vår årliga nobelfest och vid våravslutningen delar vi ut priser. Då handlar det också om bästa kamrat eller bästa vändningen.

En rektor ser utmaningarnas för- och nackdelar. Hennes lärare är intresserade av att driva fram alla elever och de ställer höga krav. Lärarna har varit återhållsamma med betyg och eleverna blir stressade över både lärarnas och sina egna prestationskrav. Skolan förstår situationen och de försöker komma tillrätta med problemen.

Det finns många berättelser om högt begåvade elever som får det svårt i skolan. En tidigare elev berättar:

Allt var så lätt från början. Jag kunde läsa och räkna när jag var fyra år. På alla föräldrasamtal sa lärarna att jag var så begåvad. Men jag behövde aldrig anstränga mig och jag behövde aldrig göra några läxor. I slutet av grundskolan började det kärva. Resultaten blev sämre och betygen sjönk dramatiskt. Allas uppfattning blev nu att ”jag var nog inte så duktig ändå”. Numera anser jag att aldrig behövde lära mig att arbeta och jag hade ingen aning om hur man skulle studera.

En annan elev berättar:

När jag började skolan hade jag höga förväntningar. Från början var allt nytt och roligt, men ganska snart blev det tråkigt. Jag fick inte lära mig någonting. Mina föräldrar ville att jag skulle få utmaningar och få gå fram i egen takt. Men det var svårt. Verksamheten var styrd utifrån ett ålders- och årskurstänkande. Vissa saker gjordes i ettan och andra saker måste man vänta till i tvåan. För mig blev det en plåga. Jag var ju klar med alla uppgifter när de andra just hade börjat. Jag avskydde skolan.

Ändamålsenliga strukturer

En rektor pekar på behovet av att ibland bilda grupper för de duktiga eleverna. Då är det lättare att ge eleverna utmaningar och deras lärande får fler kvaliteter. En annan rektor drar sig till minnes hur en av hennes elever näst intill vägrade att arbeta i grupp tillsammans med sina klasskamrater. Eleven var högt begåvad och hon tänkte snabbt ut smarta lösningar som sedan inte fick gehör hos kamraterna. Rektor ser ett dilemma och funderar över hur de kunde ha organiserat annorlunda grupper på skolan. Hon menar att skolan har strukturer som missgynnar eleverna och hon frågar sig hur ofta eleverna om faktiskt gör motstånd mot strukturerna?

Acceleration och berikning

I skolor, som är organiserade som spår eller som har åldersblandade klasser, finns det stora möjligheter till acceleration. En rektor anser att hennes elever kan sträcka ut inom spannet. De kan gå fortare fram utan att byta grupp eller lärare. Om de vill gå vidare till nästa spann får man ställa sig samma frågor, som för barn som går i en traditionell skola. Hur kommer det att gå för eleven att lämna sina kamrater? Rektor menar att det måste ske en samlad bedömning och ett samarbete mellan skolan och hemmet, där barnets röst också får göra sig gällande.

Det är inte självklart att skolorna uppmuntrar acceleration. Elever hålls fortfarande tillbaka och tillåts inte att arbeta vidare. Eleverna avråds också från att hoppa över skolår. En rektor anser att elevens sociala utveckling är viktigast och den sker bäst bland jämnåriga kamrater.

Alla rektorer är däremot positiva till berikning. En rektor beskriver hur hennes lärare arbetar med grundkurs och fördjupningsuppgifter. Eleverna får utmaningar på sin nivå och de duktigaste eleverna får ofta arbeta i projektform.

NV-programmet erbjuder matematikintresserade grundskoleelever att delta i ”Pythagoras gäng”. Ca 15 elever från olika 7-9 skolor kommer regelbundet och jobbar med olika former av problemlösning. Många av eleverna går sedan vidare till gymnasiet spetsutbildning i matematik. För att ytterligare stimulera matematikintresset erbjuder NV-programmet lag av grundskoleelever att delta i matematiktävlingar som går under namnet ”Pythagoras Quest”.

Öppenhet och nyfikenhet hos lärarna

Lärare som får en högt begåvad elev i sin klass kan ibland reagera negativt. I stället för att gå igenom nya saker med eleven, lämnas han åt sitt öde. Eleven är ju så begåvad så han kan säkert ändå. Läraren blir frustrerad och känner sig otillräcklig och det uppstår låsningar och konflikter. Motstånd och avvisande kan tolkas som att lärare inte vill, men det kan lika gärna handla om att läraren inte klarar av de utmaningar som man står inför.

En rektor menar att det krävs öppenhet och nyfikenhet hos lärare som möter begåvade elever. Läraren måste acceptera att hon inte är den mest begåvade personen i klassrummet och hon måste vara beredd att ompröva sin undervisning om den inte fungerar. Rektor anser att det ibland är svårt att samarbeta med föräldrar som har högt begåvade barn. Det är inte säkert att föräldrarna redovisar allt kring barnet. För att klara alla utmaningar och allt samarbete måste lärarna vara trygga och ha en hög social kompetens.

Duktiga och engagerade pedagoger

Det pågående läroplansarbetet ute på skolorna blir samtidigt kompetensutveckling för lärarna. Pedagogerna arbetar fram pedagogiska planeringar och formulerar frågeställningar, som också utmanar de duktigaste eleverna. Rektor på Välkomsten beskriver hur lärarna ständigt ifrågasätter sig själva och sin verksamhet. De diskuterar och omprövar sitt uppdrag både pedagogiskt och organisatoriskt. Lärarna är flexibla och försöker tänka i nya banor. Och det finns en öppenhet för nytänkande.

På spetsutbildningen i matematik för lärarna också diskussioner. Lärarna söker stöd hos varandra och diskuterar hur de på bästa sätt ska lägga upp undervisningen. Alla lärare klarar inte av att utbilda och coacha spets elever. Förutom att vara didaktiskt kunniga måste lärarna vara kunniga i sina ämnen. Läraren ska vara så kunnig att hon upplevs som intressant och inspirerande. NV-programmet har numera en lektor i matematik. Hon har 70% undervisning och 30% skolutveckling i sin tjänst och har kontakt med både grundskolan och universitetet.

Rektorerna anser att både lärarna och de själva behöver lära sig mer om begåvade elever. Det gäller särskilt de som räknas som särbegåvade. Här är kunskaperna i stort sett obefintliga. Vad behövs för att särbegåvade elever ska lyckas? En rektor har tagit hjälp av Mensa för att lära mer. Gymnasiet har också bjudit in 7-9 lärare till en föreläsning med professor Inger Wistedt.

4.4 Finns det framgångsfaktorer och hinder?

På en direkt fråga lyfter rektorerna fram ett antal framgångsfaktorer för att skolan ska kunna leda och stimulera elever som lätt når skolans kunskapsmål. Framgångsfaktorerna och hindren finns beskrivna i det ovanstående avsnittet om vad skolorna gör för att eleverna ska nå sin fulla potential. Nedan återges de också i listform:

Framgångsfaktorer

Individualisering
Elevinflytande
Formativ bedömning
Stimulerande och utmanande undervisning
Berikning och acceleration
Mentorskap
IT
Profiler
Rektors drivkraft och pedagogiska ledarskap
Rektors och lärares engagemang
Lärarnas kompetens – ämne och didaktik
Ständiga diskussioner och omprövning av undervisning
Kunskaper om särbegåvade elever
Utveckling av attityder: OK att vara duktig

Hinder

Lärarna har svårt att klara uppdraget att individualisera
Lärarna har svårt att räkna till
Skolan har oändamålsenliga strukturer
Rektorer och lärare vet nästan inget om särbegåvning

4.5 Hur fördelar ni resurser för att tillgodose elever som lätt når skolans kunskapskrav?

En av grundskolans rektorer har använt resurser för en elev som ville läsa ett extra språk. Ingen av de övriga grundskolerektorerna har gjort något liknande.

4.6 Spridning av goda exempel

Alla rektorer är eniga om att både de själva och lärarna behöver lära mer om särbegåvning och särbegåvade elever. Det behövs:

- Särskild studiedag för alla lärare om särbegåvade elever och deras behov.
- Fördjupad utbildning för specialpedagoger
- Utbildning om IT/lämpliga utbildningsprogram

4.7 Spetsar och profiler i Luleå

Sverige har länge varit ”landet lagom”. Ett land som har byggt ett välfärdssystem för alla människor och som har lyckats väl. Samtidigt har svenskarna inte varit vana att tänka i prestation. Tänkesättet håller nu på att ändras. Universitet och nationella politiker formulerar visioner som ”Forskning i världsklass” och ”Sverige ska inte bara dela ut nobelpris, vi ska erövra dem.” I Luleå kommun startar man spetsutbildningar och bygger upp skolor med olika profiler.

Hur långt satsningarna kan drivas för enskilda elever illustreras av basketgymnasiets utveckling över tid. För några år sedan skulle alla elever gå igenom programmet på samma sätt. Alla skulle göra alla moment. Så är det inte längre. Nu får eleven utveckla det han eller hon verkligen är bra på. Annars blir man inte tillräckligt bra. Eleverna har individuella mål och tränar för att bli bra på det som är just den elevens talang.

Intresseprofiler gagnar talang

Residensskolan har olika profiler och eleverna har stora möjligheter att utvecklas långt inom sina intresseområden. Varje profil har 100 min/vecka (elevens val) till förfogande. I idrottsprofilen ingår basket och andra bollspel. Baskettränaren är noga utvald med hjälp från basketgymnasiets. Inom profilen internationalisering/språk har eleverna möjligheter att utveckla språk, delta i internationella utbyten och kommunicera med hela världen. Finansiering sker delvis med hjälp av EU-medel. Skolan har även andra profiler under utveckling. Några elever väljer naturvetenskap som profil. Här ska samarbetet med gymnasiets NV-program utvecklas. Andra elever väljer estetik. Arbeten i bild, musik, slöjd och hemkunskap ska så småningom redovisas i form av utställningar eller konserter. Residensskolan vill att alla elever ska få möjligheter att utveckla sin fulla potential. De ska kunna vara duktiga inom vilket område som helst. Det gäller inte bara idrott utan också andra ämnen.

Spetsutbildningar i Luleå

Rapporten handlar främst om elever i grundskolan som lätt når skolans kunskapskrav. En möjlighet för dessa elever är att efter avslutad grundskola gå vidare till en spetsutbildning på gymnasiet.

Basketgymnasiet är Luleås första spetsutbildning. Riksidrottsförbundet har tydliga krav på spetsen och dess överlevnad. Vid utvärderingar får programmet redovisa hur många utlandskontrakt, landslagsspelare och så vidare som programmet har levererat. Några elever har fått möjligheter att börja på college i USA. Många ungdomar drömmer om att bli elitspelare, men det är ett urval allt eftersom. Det är ett stort ansvar för ledarna. På basketgymnasiet vet man att det är få elever som når hela vägen och det gäller att visa på alternativ och kräva att eleverna sköter skolan i alla ämnen.

Alla elever som antas till spetsutbildningar är duktiga och intresserade. På estetiska programmet talar man hellre om olika ”intelligenser” än om begåvning. Det är många elever som söker till spetsen i dans, teater eller musik. Eleverna är integrerade i vanliga klasser men läser samtidigt extra fördjupande kurser. Under senare delen av utbildningen finns möjligheter att läsa kurser på högskolenivå. Musikhögskolan och Teaterhögskolan följer eleverna med stort intresse och teater eleverna får möjligheter att delta i Norrbottensteaterns produktioner.

Rektor för NV-programmets matematikspets anser att elevernas framgång handlar mer om arbete än talang. Eleverna måste förstå att det är viktigt att arbeta hårt. De jobbar och investerar för sin egen framtid. Varje elev har en mentor på universitetet och studenter erbjuder läxhjälp. Rektor anser att 10-15% av grundskolans elever skulle kunna gå mattespets. Det är grundskolans lärare som, tillsammans med föräldrarna, måste hitta de begåvade eleverna och övertyga dem om att spetsen är något för dem. Några skolor skickar elever till spetsmatten, medan andra hittills inte har gjort det. Rektor anser att möjligheten att gå en spetsutbildning kan ge eleven chanser som hon inte skulle ha fått annars. Från och med hösten 2012 har även duktiga 7-9 elever möjligheter att gå en spetsutbildning. Då startar Hertsöskolan grundskolans första mattespets.

Stöd för profiler och spetsar

Luleå kommun vill ha både spetsutbildningar och profilskolor. Då måste kommunen samtidigt ta ansvar för att dessa satsningar lyckas. Rektorerna betonar att det viktigt med samarbete och stöd. De måste ha kraft att driva dessa särskilda satsningar och de behöver uppbackning. Politikerna och skolchefen måste följa dem efter vägen. Detta kan ske med hjälp av olika granskningar. Gymnasiets nationella granskning av spetsutbildningar har hittills fokuserat på sociala frågor. Men det behövs också en granskning av själva undervisningen.

5 Sammanfattande diskussion

Elever som lätt når skolans kunskapskrav

Flertalet skolor har inte diskuterat frågan om elever som lätt når skolans kunskapskrav. Det finns däremot ett latent intresse. Rektorerna tänker och agerar hellre utifrån ”en skola för alla”. Man har olika uppfattningar om skolorna känner igen de begåvade eleverna. Ett par rektorer menar att lärarna känner sina elever och vet precis, medan andra rektorer är tveksamma. De funderar över de tysta, tillbakadragna och slocknade eleverna. De anser också att skolan många gånger är för ”skolastisk” och på det sättet avgränsar det som räknas som begåvning.

Individanpassning

Rektorerna anser att lärarnas förmåga att individualisera undervisningen är den starkaste framgångsfaktorn. När undervisningen riktas till de genomsnittliga eleverna får de duktiga eleverna inte den ledning och stimulans som de behöver. Alla rektorer förespråkar berikning för de duktiga eleverna. Eleverna ska lära mer och djupare i den aktuella kursen. I det pågående läroplansarbetet arbetar också lärarna fram mer avancerade frågeställningar.

Flera rektorer är däremot tveksamma till att duktiga elever går fortare fram. De menar att de ska gå i samma klasser som sina jämnåriga. Främst för den sociala utvecklingen.

Rektorer som leder spår och åldersintegrerade klasser har en annan inställning.

Synpunkter om att elever gör motstånd mot skolans strukturer finns också.

Flera rektorer anser att det är viktigt att utmana eleverna. Mål på rätt nivå öppnar vägar för framgång medan för låga krav gör eleverna uttråkade. Formativ bedömning ger stora möjligheter. En rektor menar att det samtidigt finns nackdelar med alltför stora utmaningar

Särbegåvade elever

En skola har arbetat särskilt med ”särbegåvade elever”. Detta skedde efter man hade frågat skolpsykologen ifall en elev hade ADHD. Alla rektorer är eniga i att de och lärarna har för dåliga, för att inte säga obefintliga, kunskaper om särbegåvning. Behovet av kompetensutveckling är stort. Viktiga frågor som måste ställas är: Hur känner vi igen de särbegåvade eleverna? Hur ser deras behov ut? På vad sätt ska skolan ge dessa elever en lärmiljö med möjligheter till maximal utveckling? Särskilt F-6 skolorna måste se de särbegåvade eleverna och ge dem utmaningar. Forskningen visar att många elever inte behöver anstränga sig under de första skolåren och att de varken utvecklar arbetsvanor eller studieteknik. Understimulerade elever blir passiva eller utåtagerande och kravet är att alla elever ska ha en stimulerande lärmiljö med de rätta utmaningarna.

Några särbegåvade elever har samtidigt andra svårigheter. Här rävs att skolan samarbetar med föräldrar, elevhälsan och naturligtvis med eleven själv. Hela tiden med elevens bästa och rättigheter för ögonen.

Spetsutbildning och profilering

Kulturskolan, idrottsrörelsen och andra föreningar fångar upp många talanger. Elever som är intresserade av matematik har också möjligheter. Grundskolan startar spetsutbildning i matematik och matematikintresserade elever kan komma till NV-programmet och delta i Pythagoras gäng. Men det finns troligtvis behov av fler satsningar. En fråga är om det finns möjligheter att ordna fler spetsutbildningar eller om det kan bildas fler grupper som ”Pythagoras gäng”, men då i andra ämnen. Skolor med profiler har möjligheter att fånga upp elever med olika intressen. Residensskolan har idrott och internationalisering/språk som profiler. Andra aktuella profiler kan vara musik, naturvetenskap och IT.

Litteratur

- Backman, J. (1998). *Rapporter och uppsatser*. Lund: Studentlitteratur.
- Dunn, R., Dunn K., Treffinger, D. (1995). *Alla barn är begåvade- på sitt sätt*. Malmö: Brain Books AB.
- Freeman, J. (1998) *Educating the Very Able: Current International Research*. London: The Stationery Office
- Freeman, J. (2005). Permission to be gifted: How conceptions of giftedness can change lives. I R. J. Sternberg & J. E.
- Geake, J. G. (2009). Neuropsychological characteristics of academic and creative giftedness. In L. V. Shavinina (Ed.), *International handbook on giftedness*.
- Gardner, H.(1995). *Skapande genier, De sju intelligenserna sedda genom sju framstående människors liv*. Jönköping: Brain Books AB.
- Grosin, L. (2003). *Forskning om framgångsrika skolor som grund för skolutveckling. Skolutvecklingens många ansikten* Stockholm: Myndigheten för skolutveckling
- Kreger Silverman, L. (1993) *Counseling the Gifted and Talented* Love Publishing Company
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundahl, C (2011) *Bedömning för lärande*. Stockholm: Norstedt, 2011

- Mönks, F. J., & Pflueger, R. (2004). *Schuelische Begabtenförderung in Europa—Eine Bestandsaufnahme*. In C. Fischer, F. J. Mönks & E. Gridenl (Eds.), *Curriculum ind Didaktik der Begabtenförderung*. Muenster, Germany: LIT Verlag.
- Mönks & Ypenburg (2009) *Att se och möta begåvde barn*. Stockholm. Natur & Kultur
- Persson, R. (1997). *Annorlunda land - särbegåvningens psykologi*. Falköping: Liber/Almqvist & Wiksell.
- Persson, R (2010) *Särbegåvade barn och ungdomar är utmaning för svenska psykologer: En kort översikt*. Högskolan för lärande och kommunikation Box 1026, 55111 Jönköping *Försöksverksamhet med riksrekryterande spetsutbildning i grundskolans högre årskurser*. (SFS 2011:355)
- Skolverket (2009) *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer. Sammanfattande analys*.
- Stapf, A. (2004). Aufmerksamkeitsstörung und intellektuelle Hochbegabung In T. Fitzner & W. Stark (Hrsg.). *Genial, gestört, gelangweilt? ADHS, Schule und Hochbegabung* (ss. 148-172). Hemsbach, Tyskland: Beltz.
- Wallström, C (2010) *Se mig som jag är. Om särbegåvade barn i skolan*. Argument
- Wallström, C (2009) *Maximal utveckling för alla. Hur möter skolan elever med goda studieförutsättningar?* C&C Organisation och Ledarskap AB, 2009
- Webb m fl (2005). *Misdiagnosis and dual diagnosis of gifted children and adults. ADHD, Bipolar, OCD, Asperger's, Depression, and other disorders*. Scottsdale, AZ: Great Potential Press, Inc.
- Winner E (1999) *Begåvade barn* (1999) Brain books.
- Ziegler A (2010) *Högt begåvade barn*. Stockholm. Norstedts.

Länkar

- www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=572&a=682993 Engström, A. Universitetslektor i pedagogik, Linköpings universitet. *De mest begåvade barnen är sämst på att lära nytt*.
- www.mensa.se
- www.skolverket.se Kursplaner&betyg/Frågor och svar om betyg/Stöd/Undantagsbestämmelser)